

Latviešu valodas aģentūra no tautiešiem ārzemēs bieži saņem dažādus jautājumus par dzimtās valodas un mītnes zemes valodas apguvi. Dzimtās valodas saglabāšana ģimenē diasporas situācijā vienmēr ir bijis sarežģīts un grūts process. Kā palīdzēt bērnam apgūt dažādas valodas, kāpēc ir svarīgi bērnam apgūt ne tikai mītnes zemes, bet arī dzimto valodu – uz šiem un daudziem citiem valodu apguves jautājumiem lūgšim atbildēt ne tikai valodniekus, pedagogus un psihologus, bet arī citus cilvēkus ar interesantu un vērtīgu pieredzi valodu apgūvē (mācīšanās un mācīšanas jomā) un lietojumā.

Pirmā saruna ar Latvijas Universitātes profesori Inu Druvieti un Vitu Kalnbērziņu.

<p>Valodniece Dr. hab. philol. Ina Druvieta ir Latvijas Universitātes Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultātes Skolotāju izglītības nodaļas profesore. Lasa topošajiem skolotājiem studiju kursus sociolingvistikā, bilingvālās izglītības teorijā. Vairāk nekā 300 zinātnisko darbu sociolingvistikā, vispārīgajā valodniecībā un valodas politikā autore. Vairāku starptautisku izdevumu redakcijas padomes locekle, bijusi Eiropas Nacionālo valodu institūciju federācijas viceprezidente, Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministre (2004–2006). Viena no Latvijas valodas politikas un bilingvālās (mazākumtautību) izglītības koncepcijas veidotājām</p>	<p>Dr. philol. Vita Kalnbērziņa ir Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Anglistikas nodaļas asociētā profesore, Latvijas Valodu skolotāju asociācijas prezidente. Lasa topošajiem svešvalodu skolotājiem studiju kursu starpkultūru komunikācijas teorijā un praksē, psiholingvistikā un angļu valodas mācību metodikā. Studējusi psiholingvistiku Lielbritānijā un Šveicē. Vada pētījumus psiholingvistikā un komunikatīvo situāciju izpētē starpkultūru saziņā.</p>
---	--

1. Kā bērns apgūst (iegūst) valodu? Kad sākas šis process?

Ina Druvieta:

Valodas apguve un cilvēka valodspēja ir viens no kognitīvās zinātnes, psiholoģijas un lingvistikas galvenajiem izpētes jautājumiem, un joprojām pastāv vairākas atšķirīgas teorijas par valodas cilmi un attīstību. Mēs visi esam liecinieki faktam, cik ātri un šķietami viegli bērns apgūst savu pirmo valodu. Kā gan tas iespējams?

Valodas attīstību varam skaidrot, skatot cilvēku kā evolūcijas procesa daļu. Visām dzīvnieku sugām piemīt spējas (tādas bija arī cilvēku priekštečiem) izmantot ļoti daudzveidīgus neverbālās komunikācijas līdzekļus – krāsu, smaržu, pozas, žestus, mīmiku u. c. Šādi notiek pietiekami pilnvērtīga sazināšanās gan ar sugasbrāļiem, gan citiem dzīvniekiem. Pavērosim savu kaķi – cik daudz gan tas spēj pateikt bez vārdiem! Tomēr, kā teicis filozofs Bertrāns Rasels, „lai cik skaisti suns rietu, tas nekad nespēs mums pastāstīt, ka viņa vecāki bija nabadzīgi, bet godīgi”. Tik detalizētu informāciju var nodot tikai ar verbālās – runātās – valodas starpniecību. Valoda ļauj mums savas domas un emocijas izteikt precīzi un detalizēti, ļauj runāt par notikumiem, kas risinājušies citā laikā un telpā. Dzīvnieku saziņu ierobežo bioloģiski noteiktu signālu apjoms, bet cilvēks ar dažu desmitu fonēmu palīdzību spēj veidot praktiski bezgalīgu daudzumu izteikumu. Mūsu valoda ir verbālu signālu un simbolu vienība, un pateicoties tai, bijusi iespējama civilizācijas un kultūras attīstība.

Pašlaik tiek uzskatīts, ka tikai cilvēku sugai raksturīgo valodspēju piešķir īpašs gēns FOXP2, kas izdalīts no neiroloģiskajām struktūrām. Tas nodrošina valodas un runas attīstību, kontrolējot kognitīvos procesus un artikulāciju. Verbālā valoda nav nemaz tik sena parādība – tā veidojusies tikai pirms 200 000 gadu nelielā kopienā, visticamāk, tagadējās Etiopijas teritorijā. Turpmāko gadu tūkstošu laikā no šī avota attīstījusies pasaules valodu daudzveidība. Pašlaik pasaulē ir ap 6900 valodu. Tās atšķiras gan vārdu krājuma, gan uzbūves ziņā, tomēr visām valodām ir sava gramatika, visas valodas neatkarīgi no to runātāju skaita, statusa un izkoptības pakāpes ir līdzvērtīgas kā kognitīvas sistēmas.

Ideja par pasaules valodu universālo dabu ir arī savulaik plašu ievēriību guvušās Noema Čomska universālās jeb ģeneratīvās gramatikas teorijas pamatā: valoda ir iedzimta. Bērni piedzimst ar īpašu valodas apguves mehānismu, sistēmu, kas ļauj kombinēt apgūtos vārdus (precīzāk – leksēmas) dažādos izteikumos un saprast citu veidoto izteikumu nozīmi. Mūsdienās ar universālo gramatiku vairs neizprot universālās, valodām kopīgās iezīmes, bet gan apzīmē spēju apgūt verbālo valodu (Stīvens Pinkers). Nav zināms, vai šī spēja piemīt jau embrijam vai tikko dzimušam bērnam, bet zināms, kā tā attīstās dzīves laikā.

Vita Kalnbērziņa:

Zinātnieki, kas pēta valodu apguvi, dalās divās pretējās nometnēs: vieni uzskata, ka valodas apguves pamatā ir atdarināšanas spēja, bet otri – ka valodas apguve notiek, izmantojot īpašu valodas apguves mehānismu. Amerikāņu neirolingvists Stīvens Pinkers to sauc par valodas instinktu, kas cilvēkiem piemīt tāpat, kā, piemēram, putniem instinkts lidot. Pētījumi liecina, ka bērni, atrodoties dažādos apstākļos un mācoties dažādas valodas, iziet vienādu attīstības ceļu, vienādos laika posmos sāk atpazīt līdzskaņus un patskaņus, veido zilbes un apgūst vārdus. Arī fakts, ka mēs visi neatkarīgi no inteliģences līmeņa līdz 8 gadu vecumam apgūstam valodu, ko dzirdam sev apkārt, liecina par valodas apguves īpašā mehānisma eksistenci. Tāpat par šī mehānisma esamību liecina bērnu spēja apgūt valodas sistēmu pilnībā, neskatoties uz to, ka vecāki bieži izsakās neskaidri, paši kļūdās un parasti nekoriģē bērnu kļūdas.

Valodas apguves process sākas pirms dzimšanas, divas dienas vecs bērns jau atpazīst valodas ritmu, par ko liecina sirdspukstu paātrināšanās, izdzirdot dzimtās valodas skaņas un intonācijas.

Ja vecāki runā ar bērnu, tad 2 mēnešu vecumā bērns jau atšķir balsīgos līdzskaņus no nebalsīgajiem, bet 6–8 mēnešu vecumā jau atpazīst visas dzimtās valodas skaņas un pārstāj reaģēt uz svešajām. Šī iemesla dēļ, piemēram, 10 mēnešu veci japāņu bērni vairs nešķir *r* un *l* skaņu. Pirmā dzīves gada laikā bērns ieklausās valodas lietojumā kontekstā, spēj atpazīt vārdus runas plūsmā, sasaista vārdus ar objektiem, ko tas apzīmē, tomēr teikuma pamatnozīmi vairāk uztver pēc intonācijas. Otrā gada laikā tiek apgūta sintakse: bērns ievēro, ka vārdu secība teikumā maina tā nozīmi (piem., *Zēns ķer suni* nozīmē kaut ko citu nekā *Suns ķer zēnu*); iemācās atšķirt darbības veicēju no darbības, tā atpazīstot arī atgriezeniskos darbības vārdus no tiešajiem; sāk uztvert dažādu valodas elementu un vienību semantiku jeb nozīmi. Savukārt trešajā dzīves gadā bērns sāk veidot virsteikumus un palīgteikumus, sāk atšķirt pakārtojuma un sakārtojuma sintaktiskos sakarus ne tikai citu formulētajos, bet arī savos izteikumos.

2. Kā vecāki var palīdzēt bērnam apgūt pirmo (dzimto) valodu? Kādēļ bērnam ir svarīgi apgūt vecāku dzimto(-ās) valodas?

Ina Druviete:

Mauglis, kam nenoliedzami bija ģenētiski mantotais valodas apguves mehānisms, starp zvēriem varēja izdzīvot, varēja apgūt daudzas nepieciešamās iemaņas, lāča Balū un panteras Bagiras sazināšanās veidu, bet ne cilvēku valodu. To apliecina arī vairāki desmiti dokumentēto piemēru par dzīvnieku alās atrastajiem bērniem, kam pēc noteikta vecuma sasniegšanas valodspēju attīstīt vairs nav bijis iespējams. Un otrādi, pat vislabākie pedagogi neiemācīs verbālo valodu ne sunim, ne šimpanzei, jo nevienai citai sugai daba nav dāvājusi verbālās valodas gēnu.

Tāpat valodas attīstība iespējama tikai tad, ja ir šis iedzimtais valodas apguves mehānisms un ja tā darbību stimulē citi runātāji. Ja viena no šiem diviem faktoriem nav, valoda neattīstīsies. Un cilvēki to zina – jau no pirmajām dzīves dienām vecāki ar bērnu runā īpašā veidā, kas sekmē valodas apguvi. Ir tikai dažas tautas, kas neuzskata par nepieciešamu sarunāties ar pavisam maziem bērniem. Vairumā kultūru ar zīdaiņiem notiek intensīva verbāla komunikācija. Turklāt tai raksturīga lēna, skaidra runa, vārdu atkārtošana, vienlaicīga priekšmeta vai darbības demonstrēšana, izteikta mīmika. Vecāki instinktīvi jūt, ka šādi bērnam būs vieglāk no apkārtējās vides skaņām izdalīt tieši valodas skaņas, būs vieglāk uztvert vārdus un grupēt tos pēc gramatiskajām kategorijām.

Tēlaini izsakoties, bērna smadzenēs jau ģenētiski ir izveidojušās t. s. nišas jeb atvilknītes jebkurai gramatikas parādībai – N. Čomskis tās sauc par dziļajām struktūrām. Atliek tikai šīs struktūras piepildīt ar konkrētās valodas materiālu. Ja bērns aug ģimenē, kurā runā latviski, lietvārdu datīva krātuve, piemēram, pildās ar latviešu valodas vārdformām, ja krieviski runājošā ģimenē – ar krievu valodas vārdformām u. tml. Ja valodā kādas gramatiskās parādības nav (piemēram, somugru valodās nav gramatiskās dzimtes) – tā paliek tukša, bet nezūd. Vēlāk, apgūstot kādu citu valodu, šai valodai raksturīgā gramatiskā parādība ieņems savu vietu attiecīgajā nišā. Ar šādas sagataves esamību tad arī varam izskaidrot ātrumu, kādā bērns apgūst savu pirmo valodu. Grūtības gan var sagādāt valodas parādības, kas neatbilst sistēmai. Kāpēc gandrīz visi latviešu bērni kādreiz teikuši *ēdīt, sapint matus, sasej kurpes*? Atbilde ir vienkārša – izņēmumus apgūt ir daudz grūtāk nekā regulārās parādības. Daudzu gramatisko formu apguve ir pakāpeniska un lēna, tās tiek apgūtas tikai pieredzes (kļūdīšanās) un aizrādījumu (kļūdu labošanas) ceļā.

Var piebilst, ka ir pietiekami daudz pierādījumu tam, ka šo nišu aizpildīšana sākas jau pirms bērna dzimšanas. Tāpēc dažās valstīs t. s. grūtnieču skolās piedāvā klausīties dažādas valodas, lai vēl nedzimušais bērns radinātos pie skaņu un formu daudzveidības. Turklāt topošajām māmiņām iesaka klausīties Mocarta skaņdarbus – ne tikai tāpēc, ka šī mūzika ir nomierinoša, bet arī tāpēc, ka tajā ir lielas frekvenču svārstības, kas sagatavo bērnu precīzākai dažādu skaņu izrunāšanai.

Mācoties valodu, bērns apgūst arī sociālo uzvedību. Valodnieks Dells Haimzs norāda, ka „normāls bērns apgūst ne tikai to, kas ir gramatiski pareizs, bet arī to, kas ir piemērots. Viņš iemācās, kad runāt un kad labāk paklusēt, par ko runāt, ar ko, kad, kur un kādā veidā runāt.” Valodas lietojums ir viens no bērna audzināšanas un socializācijas stūrakmeņiem.

Kā veicināt bērna valodas attīstību jeb verbālo inteliģenci? Te zelta likums ir viens: bērnam nemitīgi jābūt saskarē ar valodu, „jāpeldas” valodā, turklāt daudzveidīgā un bagātīgā valodā. Ar bērnu jārunā pēc iespējas vairāk, pārvarot kārdinājumu izvēlēties vienkāršākus un pierastākus vārdus. Arī valodas apguvē

darbojas princips – iet bērnam pussolīti pa priekšu (nevis kopā ar viņu vai divus soļus tālāk). Ja arī bērns kāda vārda nozīmi vēl nesaprot, viņš to ātri nojautīs no konteksta. Runāsim ar bērniem par gudrām un nopietnām lietām, izmantosim gan pasakas, gan zinātniskas grāmatas, nevairīsimies no svešvārdiem, apvidvārdiem, valodas spēles elementiem! Rosināsim bērnu skaidri izteikt savas domas un izjūtas, mācīsim pamatot savas vēlmes un argumentēt viedokli. Tā būsim iedevuši bērnam veiksmes atslēgu – prasmi izmantot valodu visā tās bagātībā un izvēlēties katrai dzīves situācijai piemērotākos valodas līdzekļus.

Vita Kalnbērziņa:

Pirmajā dzīves gadā vecākiem jārunā ar bērnu, jo šis ir ļoti svarīgs vecumposms valodas izveidē un attīstībā. Vajadzētu izvairīties atstāt ieslēgtu televizoru un radio, jo apkārtējie trokšņi traucē „dzīvās” valodas uztveri. Kā liecina Kanādā veiktie pētījumi, katrā valodā pastāv t. s. bērnu valodas variants, kas veidojies gadsimtiem ilgi un ir paredzēts bērnu emocionālās attīstības veicināšanai. Piemēram, latviešu tautas skaitāmpantiņā

*Jājam, jājam mēs ar zirgu,
Ja tas kritīs - ņemsim citu;
Soļiem, soļiem, soļiem,
Rikšiem, rikšiem, rikšiem,
Aulekšiem! Aulekšiem!*

tiek ritmiski atkārtotas skaņas, tās savienotas ar kustībām, kas bērnam palīdz uztvert skaņu un valodas ritmu. To regulāri atkārtojot, mēs vienlaikus radām bērnam drošības sajūtu.

Mācoties svešvalodu no pieaugušajiem, mēs neieņemamies šo bērnu valodu, tāpēc vēlāk, runājot ar savu bērnu otrajā vai trešajā utt. svešvalodā, mēs neizveidojam ar viņu tik ciešu emocionālo kontaktu un nepalīdzam apgūt visus valodas slāņus. Svarīgi ir ne tikai dzirdēt valodu, bet arī piedalīties procesā.

Dzimtās(-o) valodas(-u) apguve pirmajā dzīves gadā nosaka bērna smadzeņu izmēru. Pētījumi rāda, ka bērniem, kuri vairāk skatās televizoru nekā runā ar apkārtējiem cilvēkiem, ir mazāks smadzeņu tilpums. Dzīves pirmajā gadā iegūtā spēja uztvert valodu un sazināties ietekmē arī citu valodu apguvi un saziņas procesus visu turpmāko dzīvi.

3. Vai bērnam var būt divas dzimtās valodas? Kā notiek šo valodu apguve?

Ina Druviete:

Ja bērns pirmo trīs dzīves gadu laikā atrodas pastāvīgā saskarē ar divām (vai pat vairākām) valodām, var uzskatīt – tās visas ir bērna dzimtās valodas. Sociolingvisti gan iesaka lietot terminu *pirmā valoda* vai *pirmās valodas*, ar terminu *otrā valoda* apzīmējot jebkuru pēc pirmās valodas stabilizācijas apgūto valodu (terminu lieto arī trešās, ceturtās un n-tās valodas apzīmēšanai).

Agrīnā bērnībā gan viena, gan uzreiz divas vai trīs valodas tiek apgūtas pēc viena un tā paša modeļa. Bērns netulko vārdus no vienas valodas otrā, viņš valodai paredzētās nišas vienlaicīgi aizpilda ar abu valodu materiālu. Nav pamata uztraukumam, ka bērns tiek pārslogots vai tiek kavēta viņa intelektuālā attīstība. Mēs izmantojam tikai mazu daļu no smadzeņu kapacitātes, un arī nosacītajā valodu materiāla krātuvē pat desmit valodas atstātu vēl daudz brīvas vietas. Turklāt jēdzienu

bāze veidojas kopīga: divu valodu vienlaicīga apguve dažkārt tiek pielīdzināta divām redzamām aisberga virsotnēm, kur zem ūdens ir palicis kopīgais jēdzieniskais pamats, kopīgās zināšanas.

Divvalodīgi bērni parasti aug ģimenēs, kur katram no vecākiem ir cita dominējošā valoda. Visbiežāk tēvs un māte izvēlas ar bērnu runāt savā valodā. Savulaik tika uzskatīts, ka stingri jāievēro princips „viens cilvēks – viena valoda”, bet šis viedoklis ir mainījies. Ja vecāki jūt, ka kādas valodas prasme sāk atpalikt, nenotiks nekas sliktas, ja kādu brīdi abi vecāki palīdzēs nostiprināt šo valodu. Trīsvalodība parasti attīstās, ja vecāki viens otra valodu prot vāji un sazinās kādā trešajā valodā. Prakse gan liecina, ka šīs trešās valodas prasme attīstās tikai tad, ja laiku pa laiku arī bērns tiek iesaistīts sarunās minētajā valodā.

Vita Kalnbērziņa:

Ja ar bērnu no mazotnes runā vairākās valodās, bērns iegūst divas (vai vairākas) dzimtas valodas. Sākumā bērns valodas jauks, bet pamazām izveidosies divas neatkarīgas valodu sistēmas.

Cilvēkiem ar vairākām neatkarīgām valodu sistēmām ir labākas metalingvistiskās un kognitīvās spējas un arī labāka smadzeņu darbība vecumdienās.

4. Vai viena valoda neattīstīsies uz otras valodas rēķina?

Ina Druviete:

Dažkārt valodu apguve tiek pielīdzināta svaru kausiem – ja vienā vairāk, otrā mazāk. Tas ir nekorekts salīdzinājums. Jau iepriekš parādījām, ka bērna smadzenes spēj apstrādāt daudz vairāk materiāla, nekā tradicionāli uzskatīts. Bērni bilingvālās ģimenēs divas valodas apgūst tikpat ilgā laikā un izmantojot tos pašus darbības mehānismus kā monolingvāli bērni. Arī t. s. secīgie bilingvi, t. i., bērni, kas otru valodu mācās pēc pirmās valodas apguves, spēj izmantot daļu no iedzimtajām valodas spējām. Varam runāt par valodu savstarpēju kompensēšanos – katrai valodai gan ir sava verbālā sistēma, toties tām ir kopīga neverbālo asociāciju sistēma. Regulāri (kaut arī neapzināti) salīdzinot abas valodas, bērns tās uztur aptuveni vienādā prasmes līmenī, jo viņam jāspēj sazināties vai izteikt kādus jēdzienus ikvienā no tām.

Jāpiebilst, ka pašlaik jau ir noraidīts t. s. semilingvisma koncepts – 60. gadu hipotēze, ka, vienlaikus apgūstot divas valodas, katra no tām tiks apgūta tikai daļēji, „pa pusei”. Normāli attīstīts bērns labvēlīgos apstākļos spēs pilnībā apgūt abas valodas: lingvistiskās atpalicības cēloņi ir vai nu medicīniski, vai sociālekonomiski. Nav patiesi arī pieņēmums, ka otras valodas apguve atkarīga no šīs valodas vidē pavadītā laika daudzuma. Jo izkoptāka un bagātāka ir bērna pirmā valoda un pietiekami daudz laika viņš pavadījis pirmās valodas vidē, jo labāk bērns apgūs otru valodu. Tā kā pamatiemaņas visticamāk ir kopīgas (saistītas ar lingvistisko universāliju konceptu), tad vienā valodā apgūtās zināšanas, prasmes un iemaņas iespējams pārnest uz otru.

Turklāt otras valodas apguve pozitīvi ietekmē pirmās valodas prasmes attīstību. Apzināti vai neapzināti salīdzinot valodas, tiek aktivizēta pirmās valodas pilnveide, lingvistisko procesu izpratne. Nebūtu jābaidās no īslaicīga abu valodu jaukšanas jeb interferences perioda, kas ir normāla un pārejoša parādība. Jo dziļāka ir abu valodu apguve, jo skaidrāk bērns izjūt robežas starp tām un mazāk tās jauc.

Tā sauktā koda maiņa ir cita līmeņa parādība – bērns, spēlējoties ar valodu, dažkārt apzināti runā ievij otras valodas vārdus vai izteicienus. Pirmsskolas vai skolas vecuma, bērnus jau var apzināti mudināt salīdzināt valodas vai veikt vienkāršotus tulka pienākumus, šādi jo vairāk stiprinot viņu valodas izjūtu.

5. Ja ģimenē tiek lietota gan vecāku dzimtā(-ās) valoda, gan mītnes zemes valoda, kā veicināt dzimtās valodas apguvi?

Vita Kalnbērziņa:

Pagājušajā gadsimtā bija populārs uzskats, ka daudzvalodība ir apgrūtināša un svarīgi ir iekļauties mītnes zemes sabiedrībā. Tādēļ vecāki bieži runāja ar savu bērnu nevis dzimtajā, bet tieši mītnes valsts valodā; arī sabiedrība centās nošķirt bērnus no vecākiem un iemācīt sabiedrībā valdošo valodu. Diemžēl vēlākie pētījumi apliecināja: ja bērns neizveido emocionālu saikni ar saviem vecākiem, viņš nevar kļūt par pilnvērtīgu sabiedrības locekli. Tādēļ tagad arī ASV un Kanādas valdības ir atteikušās no vienvalodības prakses, un vecāki tiek aicināti runāt ar saviem bērniem dzimtajā valodā.

6. Ja tēva vai mātes valoda ir arī apkārtējās sabiedrības un skolas mācībvaloda, kā saglabāt otra vecāka dzimto valodu? Kā veicināt tās apguvi?

Vita Kalnbērziņa:

Vispirms jau vecākiem vajadzētu paļauties uz savu iedzimto spēju rūpēties par bērnu, saprast viņu. Tikpat nozīmīga ir pārlicība katram par savas dzimtās valodas vērtību, par tajā iekodēto informāciju un vērtību sistēmu. Katra valoda ir nozīmīga ne tikai mums pašiem, bet arī glabā unikālu informāciju visai pasaulei. Mācot bērnam dzimto valodu, mēs nododam tālāk cilvēces uzkrāto informāciju, vienlaikus arī bagātinot savu bērnu.

Ekonomiskie aprēķini rāda: jo retāka valoda, jo ekonomiski izdevīgākas ir šīs valodas prasmes. Un otrādi, jo vairāk cilvēku zina attiecīgo valodu, jo zemāk tiek vērtēta šīs valodas prasme darba tirgū. Būtiski gan atcerēties, ka nepietiek bērnam iemācīties tikai valodas mutvārdu formu, lai cilvēks varētu pilnvērtīgi sazināties un izmantot valodas iespējas, ir nepieciešams apgūt arī rakstu valodu.

7. Kā rīkoties, ja ģimenē dominē viena no vecāku valodām?

Vita Kalnbērziņa:

Ir skaidrs, ka abiem vecākiem daudz jārunā ar bērnu katram savā dzimtajā valodā, un abiem jācieņa arī vienam otra valoda. Cieņa pret cilvēka valodu ir cieņa pret indivīdu, kas tajā runā.

8. Vai drīkst mācīt otru valodu, ja pilnībā nav apgūta dzimtā valoda? Vai bērnam ir grūti apgūt vairākas valodas vienlaicīgi?

Ina Druviete:

Šāds jautājums parasti rodas ģimenēm, kas dzīvo diasporas situācijā. Mājās tad runā savas tautas valodā, bet vecāki apzinās, ka bērniem agri vai vēlu būs jāapgūst arī

mītnes zemes valoda. Pirmās valodas pamati tiek apgūti līdz četrus gadu vecumam. Kaut arī valodas apguve turpinās visu mūžu, lingvistiskais briedums tiek sasniegts apmēram 12 gadu vecumā. Tad valoda gan sintaktiskajā, gan leksiski semantiskajā līmenī iegūst pieauguša cilvēka valodai raksturīgas iezīmes. Pats svarīgākais, ka šai posmā bērns valodu sāk izmantot atrauti no konteksta (savas tiešās pieredzes un apkārtējām reālijām). Dzimtās valodas nozīme sākumskolā tātad ir neapšaubāma. Tas tomēr nebūt nenozīmē, ka jau pirmajos mācību gados nevarētu tikt izmantota vēl kāda cita valoda. Arī mācību pamatvaloda var būt cita, ne dzimtā, bet tad noteikti jāorganizē īpašas stundas vai kādi pasākumi dzimtās valodas apguvei. Vismaz līdz 12 gadu vecumam jācenšas bērnam nodrošināt dzimtās valodas apguvi neformālās vai formālās izglītības sistēmā (skolā), jo valodas pilnīgai attīstībai nepietiek tikai ar tās lietošanu ģimenē un sadzīvē.

Otru (trešo, ceturto utt.) valodu turpretī papildus var sākt mācīt jebkurā bērna vai pieaugušā dzīves posmā. Nav tāda kritiskā perioda (piemēram, otrais dzīves gads, skolas gaitu sākums, rakstītprasmes apguve), kad nebūtu vēlams citu valodu paralēla apguve. Turklāt agrīnā vecumā valodas apguvei ir vairākas priekšrocības. Smadzeņu metaboliskā aktivitāte visaugstākā ir 2–12 gadu vecumā, kad savas darbības (reakcijas) spējas vēl nav zaudējušas arī valodas apguvi kontrolējošās sinapses. Tātad pašreizējā nostādne ir: līdz 10–12 gadu vecumam, cik vien iespējams, jāattīsta gan dzimtās, gan citu valodu prasme.

Vita Kalnbērziņa:

Apgūt vairākas valodas ir dabiski, un tas nav grūti, ja bērnu mīl un ar viņu nodarbojas vieni un tie paši cilvēki un tie runā ar bērnu katrs savā dzimtajā valodā. Cilvēka smadzenes ir piemērotas daudzvalodībai. Par to liecina kaut vai tas, ka pasaulē ir vairāk nekā 6000 valodu, bet tikai 192 valstis, kas apmēram 60% cilvēku ir daudzvalodīgi, kā arī fakts, ka cilvēka smadzenes ir piemērotas daudzvalodībai. Par to liecina kaut vai tas, ka pasaulē ir vairāk nekā 6000 valodu, bet tikai 192 valstis, kas apmēram 60% cilvēku ir daudzvalodīgi, kā arī fakts, ka par valodām, to apguvi un lietojumu atbild un lingvistiskajos procesos ir iesaistīts katram cits smadzeņu apgabals (resp., neirolingvistiskie pētījumi rāda – cilvēki informāciju par valodām glabā dažādās vietās smadzenēs, ņemot vērā savu individuālo valodas apguves un lietojuma pieredzi).

9. Vai otras (trešās utt.) valodas apguve neietekmēs nelabvēlīgi bērna intelektuālo attīstību?

Ina Druviete:

Dažkārt tiek uzskatīts, ka divu valodu apguve notiek uz domāšanas attīstības rēķina, resp., ka divas valodas smadzenēs aizņems vairāk vietas un mazāk atliks citām zināšanām.

Šādi secinājumi daļēji izriet no 60. gadu monolingvālu un bilingvālu personu intelekta pētījumiem, kas pašlaik atzīti par neprecīziem divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, ar intelekta koeficienta (IK) testu var noteikt tikai nelielu daļu no ikdienā lietojamā intelekta apjoma, resp., t. s. loģiski matemātisko intelektu. Pēc plašu atbalstu guvušās pedagoga un psihologa Hovarda Gārdnera intelekta teorijas, loģiski matemātiskais intelekts ir tikai viens no septiņiem intelekta veidiem. Jaunākie pētījumi rāda, ka bilingvi apsteidz monolingvus verbālā un interpersonālā intelekta attīstībā, citos

intelekta veidos – kinētiskajā, telpas un muzikālajā, kā arī loģiski matemātiskajā – viņu sasniegumi nav zemāki. Otrkārt, 60. gadu testos tika pieļautas nopietnas metodoloģiskas kļūdas (nekorekta pētījuma izlase jeb aptaujāto grupas izvēle, bērnu piederības noteiktam sociālajam slānim ignorēšana, testu valodas izvēle). 90. gadu beigās, vēlreiz analizējot konkrēto pētījumu rezultātus, tika pierādīts, ka secinājumiem par bilingvisma negatīvo ietekmi uz domāšanu nav pamata.

Vai vairāku valodu apguve var kavēt zināšanu uzkrāšanu? Noteikti ne. Pirmkārt, valodas apguve nenozīmē tikai lingvistiskā materiāla apzināšanu; ar valodas palīdzību tiek uzkrātas un apgūtas ļoti dažādas zināšanas. Otrkārt, lingvistiskajai informācijai smadzenēs ir atvēlēta īpaša telpa, un tā nevar paplašināties vai sašaurināties uz citu zināšanu rēķina. Treškārt, beidzamajos gados veiktie sensacionālie atklājumi par cilvēka smadzeņu funkcionēšanu (S. Pinkers u. c.) liecina, ka divgadīgam bērnam ir par 50% vairāk smadzeņu sinapšu (neironu saskares vietu) nekā pieaugušam cilvēkam, tātad daudz lielākas informācijas uzkrāšanas iespējas. Ja šīs iespējas netiek izmantotas, tās zūd. Daba atbrīvojas no nevajadzīgā. Tas nozīmē, ka agrīnajā vecumā nepieciešams daudz vairāk gādāt ne tikai par bērna fizisko un emocionālo, bet arī par intelektuālo attīstību. Bērni ir spējīgi uzņemt daudz vairāk informācijas, nekā mēs tiem sniedzam. Turklāt agrīnā vecumā uztvertā informācija dzīves laikā nezūd. Tādēļ atteiksimies no mītiem par bilingvisma kaitīgo ietekmi un mācīsim bērniem valodas – jo ātrāk, jo labāk; jo vairāk, jo labāk.

Vita Kalnbērziņa:

Bērni, kas aug ģimenēs, kur runā divās un vairāk valodās, var sākt runāt vēlāk. Līdzīgi arī bērni, kas vairākas valodas mācās skolā, apgūst tās lēnāk, bet tas notiek tieši tādā pašā veidā, kā to dara citi bērni. Mācoties vairākas valodas vienlaicīgi, apgūst ne tikai valodas, tiek attīstīta arī metalingvistiskā kompetence, analītiskā domāšana (bērni iemācās salīdzināt dažādus konceptus, jēdzienus). Tas prasa vairāk laika, tomēr mācību rezultāts ir ne tikai 2 vai vairāk valodu prasme, bet ir notikusi nozīmīga kognitīvā attīstība.

10. Kad cilvēks ir apguvis otru valodu, un kādas ir atšķirības starp bērniem un pieaugušajiem?

Ina Druviete:

Dažkārt tiek uzskatīts, ka cilvēks apguvis otru valodu, ja viņam ir stabilizējušās sociālās komunikācijas iemaņas šajā valodā. Tomēr komunikācija ir saistīta ar kontekstu, tā var ietvert arī neverbālus elementus un atbilst indivīda vecumam un intelektuālās attīstības līmenim. Pēdējā laikā tikusi apšaubīta tēze, ka bērni valodu apgūst vieglāk nekā pieaugušie. T. s. „kritiskā perioda” hipotēzes vietā stājas pieņēmums, ka šķietamo vieglumu otrās valodas apgūvē bērnam veicina nevis bioloģiski, bet sociāli faktori. Bērni iemācās to, kas atbilst viņu vecumam, turklāt viņiem nav aizspriedumu ne pret otru valodu, ne pret tās runātājiem. Bet valodu var uzskatīt par apgūtu tad, ja pievienojas arī zināmas abstrakta lietojuma iemaņas. Sociālās komunikācijas iemaņu un prasmju apguvei nepieciešami 2 gadi; valodas dekontekstualizēta, resp., abstrakta, lietojuma attīstībai – 5 līdz 7 gadi. Šī nostādne lielā mērā saistīta ar hipotēzi par dzimtās valodas lomu otrās valodas apgūvē. Ja, piemēram, zināms, ka otrās valodas apguvei skolā paredzēti četri gadi, ir mērķtiecīgāk to sākt, teiksim, piektajā, nevis otrajā klasē. Izņēmums ir izrunas iemaņas. Pastāv

pieņēmums, ka neironu ķēde, kas kontrolē savienojumu starp smadzenēm un runas orgāniem, nobriest agri, tāpēc lielākas iespējas izvairīties no pirmās valodas akcenta ir bērniem, kas otru valodu sākuši apgūt ātrāk.

Zinot, ka smadzeņu pelēkās vielas sinapsēm ir tendence samazināties dzīves laikā, jāsamierinās ar faktu, ka valodas apguves spējas pēc 12 gadu vecuma mazinās. Bērns var apgūt valodu pat tad, ja smadzeņu kreisā puslode ir bojāta vai izoperēta, bet pieaugušajiem tas izraisa neatgriezenisku afāziju – tiek zaudēta spēja runāt vai runāto saprast. Pieaugušie reti spēj pilnībā apgūt otrās valodas fonoloģiju (akcents!) un gramatiku, bieži tiem otrajā valodā ir raksturīgi stabili kļūdu tipi, kas grūti koriģējami. Tiesa gan, nav pierādījumu, ka pieaugušie grūtāk apgūtu otrās valodas leksiku. Pieaugušajiem valodas apguves procesu daudz vairāk ietekmē individuālas atšķirības (ieguldītais darbs, attieksme un motivācija, mācību kvalitāte, valodas vide, talants u. c.). Tātad, kaut arī valodas var iemācīties jebkurā vecumā, vēlams izmantot dabas dotās priekšrocības valodu apguvei bērnībā.

11. Kurā valodā vecākiem runāt ar bērnu, ja klāt ir citā (piem., mītnes zemes) valodā runājošie? Cik svarīgi ir būt konsekventam saziņas valodas izvēlē?

Ina Druviete:

Šeit jāvadās pēc situācijas. Apzinoties bērnu vecumposmu īpatnības, nevajadzētu visos gadījumos pastāvēt uz ģimenes valodas lietošanu. Ne vienmēr attaisnojas arī centieni palīdzēt bērniem ātrāk adaptēties jaunajā lingvistiskajā vidē, mājās runājot nepilnīgi apgūtā, pat primitīvā mītnes zemes valodā. Jāapzinās, ka dzimtās valodas saglabāšana diasporas situācijā prasīs vairāk pūļu un zināšanu, bet tas nav neiespējami. Jau pavisam mazus bērnus var pārliecināt par priekšrocībām, ko dzīvē dos vairāku valodu prasme.

Vita Kalnbērziņa:

Galvenais – būt dabiskam. Bērnam dzirdot, var droši runāt daudzās valodās, bet jāatrod laiks, lai runātu tieši ar bērnu. Vislabāk to iespējams īstenot dzimtajā valodā, jo, paši to neapzinoties, dzimto valodu uztveram un tajā runājam emocionālāk, izsakāmies tiešāk. Ja bērns nemāk vecāku dzimto valodu, viņš tik labi nesapratīs ne tēvu, ne māti, un arī vecāki viņu ne.

Dzimtās valodas nodošana bērnam visvairāk ir vajadzīga mums pašiem, mūsu attiecībām ne tikai tagad, bet arī vēlāk, jo kad bērni izaugs, mums paliks mūsu īpašā saite ar viņiem, un valoda paliks par mūsu attiecību īpašo kodu.

Bērns mācās valodas no vecākiem, no draugiem, no apkārtējiem cilvēkiem. Bērnībā tas notiek neapzināti un dabiski. Mītnes zemes valodu var apgūt bērnudārzā un/vai skolā, draudzējoties vienaudžiem. Ģimenē bērnam ir jāiemācās pozitīva attieksme pret jebkuru valodu, jāiemācās novērtēt vidi, kurā atrodas; pozitīvu attiecību pieredze ģimenē palīdz bērnam nodibināt kontaktus ar cilvēkiem. Un tas pēc tam atvieglo bērna dzīvi sabiedrībā, palīdz valodu apgūvē.

12. Ko darīt, ja bērns konsekventi atbild tikai mītnes zemes valodā? Ko darīt, lai bērns gribētu lietot arī vecāku dzimto valodu? Vai iespējams panākt, ka bērns, kas vairs nevēlas runāt mātes vai tēva valodā, tomēr sāk to atkal lietot vai arī apgūt no jauna? Kā jārikojas vecākiem, lai tas notiktu?

Ina Druviete:

Dzimtās valodas saglabāšana ģimenē diasporas situācijā vienmēr ir sarežģīta. Ieskatam piedāvājam fragmentu no valodnieka, sociolingvista B. Spolska grāmatas „Valodas pārvaldība”:

„Valodas izvēli ģimenē ietekmē sociolingvistiskā ekoloģija mājās un ārpus tām, kā arī vecāku pārliecība par labāko stratēģiju. Situācija ir vienkāršāka, ja ģimenē ir tikai divi pieaugušie un bērns. Sarežģījumi parasti rodas tad, ja ģimenē ir arī vecvecāki vai citi vecākās paaudzes pārstāvji, kam jaunās valodas apguve var prasīt ilgāku laiku vai kas īpaši augstu vērtē savu valodu. M. Sakamoto pētīja sešas korejiešu ģimenes Ņujorkā. Katrā no tām bija mazs bērns un kāds no vecvecākiem: vecāki pilnīgi dabiski cerēja, ka bērni šādi apgūs dzimto valodu un kultūru. Kad es pirmo reizi ieradās Izraēlā, es pavadīju nedēļas nogali sava ulpana – ivrita apguves skolas – biedrenes mājās. Viņas ģimene bija no Tunisijas; viņas vīra vecāki runāja galvenokārt Tunisijas arābu valodā un nedaudz franču valodā; viņas vīrs brīvi runāja arābu un franču valodā, un ivritā; viņa pati nedaudz prata arābu valodu, brīvi runāja franciski un mācījās ivritu. Viņu sešgadīgais dēls mācījās arābu valodu no vecvecākiem, ar tēvu runāja ivritā, bet ar māti franciski, izņemot skolas vidi, kur viņi abi runāja tikai ivritā. Šāda valodas nomaīņa, mainoties sociālajām lomām un videi, ļauj labāk izprast jomas jēdzienu. Izplatīta ir arī valodas nomaīņa atkarībā no sarunas biedra. Malajieši, kas vecāki par 16 gadiem atzina, ka viņi ģimenē pārsvarā lieto malajiešu valodu – sarunās ar vecvecākiem vienmēr, ar vecākiem dažreiz, bet ar brāļiem un māsām runā gan malajiešu, gan angļu valodā (Burhanudeen 2003). Ķīniešu emigranti Jaunzēlandē parasti pāriet uz ķīniešu valodu, lai sarunās ar bērniem iesaistītu arī vecvecākus (Ng, He 2004).

Ja ģimenē piedzimst vēl citi bērni, mājas vide mainās. Pārmaiņas notiek arī tad, kad vecākais bērns sāk iet skolā. Skolas un vienaudžu spiediena dēļ arī mājās bērns aizvien vairāk sāk runāt jaunajā valodā, tajā parasti runājot ar brāļiem un māsām, bet nereti arī ar vecākiem. Krievu valodā runājošie imigranti no bijušajām padomju republikām Izraēlā nereti ivritu apgūst tieši no saviem bērniem (Dittmar et al 2002). Kopumā gan miljoni šo imigrantu demonstrē izteiktu lojalitāti pret krievu valodu, literatūru un kultūru; pieaugušie parasti saglabā krievu valodu sociālajos kontaktos un kultūrā arī tad, kad tie pietiekamā līmenī ir apguvuši ivritu un to lieto profesionālajā darbībā. Arī viņu bērniem tiek nodrošinātas svētdienas skolas krievu valodā. Tomēr vairums bērnu izvēlas runāt ivritā pat tad, ja vecāki ar viņiem runā krieviski. Sarunās ar viņu bilingvālajiem vienaudžiem bieži ir koda maiņas gadījumi (Donitsa-Schmidt 1999, Kopeliovisch 2006).

Tik ilgi, kamēr bērni pakļaujas vecāku autoritātei, tie var cerēt, ka bērni ievēros vecāku noteikto valodas politiku. Daudz kas ir atkarīgs gan no vecāku, gan no viņu dzimtās valodas statusa. Piemēram, angļu valodā runājošajiem vecākiem Izraēlā labāk nekā citiem izdodas saglabāt savu valodu ģimenē; tas izriet no angļu valodas statusa, tās lietojuma plašsaziņas līdzekļos (TV, datorprogrammas, populāras dziesmas), kā arī angļu valodas runātāju augstā izglītības līmeņa un ekonomiskā statusa. Šādi ārējās sabiedriskās jomas ienāk ģimenē un maina vērtības un attieksmi pret valodu un tās variantiem.” (Spolskis, B. *Valodas pārvaldība*. No angļu valodas tulk. I. Druviete. Rīga: Zinātne, 2011, 37. lpp.).

Vita Kalnbērziņa:

Par to nevajag uztraukties, vecāki var turpināt runāt ar bērnu dzimtajā valodā. Arī valodas kodu jaukšana un maiņa (resp., vairāk vai mazāk apzināta pāreja no vienas valodas otrā) ir dabiska valodas apguves un lietojuma sastāvdaļa. Bērni un vecāki var runāt vienlaikus vairākās valodās, pat izveidot paši savu valodu, kā tas nereti notiek ģimenēs, kurās aug dvīņi. Dvīņu vecāki bieži sūdzas, ka bērni sarunājas paši savā valodā un nevēlas apgūt ne vecāku, ne kādu citu valodu, tādā veidā apliecinot savu identitāti.

Vienlaikus tas ir pierādījums cilvēku iedzimtajai spējai „radīt valodas no nekā”: viss, kas ir vajadzīgs, tie ir sarunas biedri, un pāris paaudžu laikā var izveidoties jauna valoda. Tādēļ nevajag uztvert valodu tikai kā sabiedrībai piederošu, jaunākie pētījumi liecina par valodas lietojuma fizioloģisko dabu, tā nav atdalāma no ķermeņa valodas. Un, tā kā bērni un vecāki ir saistīti ne tikai garīgi, bet arī fiziski, dzimtās valodas lietojums saskarē ar bērnu ir tikai loģisks.

Bērnu interese par vecāku vai vecvecāku valodu var parādīties dažādos vecumposmos un pat dažādās paaudzēs. Iemesli tam ir daudz – iepazīšanās ar viedokļiem, jaunas informācijas, faktu ieguve, savas tautas literatūru un filmām. Tāpat palīdz viesošānās dzimtajā zemē, bet visvairāk – pašu vecāku šarms.